

4. AZ ÁLLAM ELKÖTELEZETTSÉGE A JÖVŐ NEMZEDÉKEK IRÁNT

BÁNDI Gyula

1. A jövő nemzedékek kiemelt védelme a fenntartható fejlődés rendszeréből fakadóan

A jövő nemzedékek érdekeinek, jogainak védelme elsődlegesen és legismertebben a fenntartható fejlődés gondolati körének sajátja, legalábbis általában onnan eredeztetjük manapság, ez a legismertebb kapcsolatrendszer. A fenntartható fejlődés vagy fenntarthatóság (a magam részéről ezeket nem kívánom megkülönböztetni, mert reményeink szerint az előbbi vezet az utóbbihoz) természetesen nem újkeletű kérdés, van előzménye, sőt mondhatjuk azt is, a világ folyásának az emberiség történetének évezredein keresztül ez volt a vezérelve, még ha senki nem mondta ki ezt a fogalmat, mert nem ismerte, nem lévén erre szükség, hiszen szinte magától értetődő volt.

Ha ezt követően a fenntarthatóság gondolatiságának eredeti időrendjét kívánjuk felvázolni, akkor ebben WEERAMANTRY tűnik a legkorábbi forrást megjelölő szerzőnek a bőszi ítélethez fűzött különvéleményben¹ (amit mellesleg többen idéznek, mint magát az ítéletet). „A hagyományos jogrendekben létezik néhány elv, amely beleszöhető a jelenlegi környezetvédelmi jog szövetébe. Ezek különösen kapcsolódnak a fenntartható fejlődés fogalmához, amelyet azok a rendszerek elismertek. Sőt, ezen jogrendek közül több is sajátosan kapcsolódik a jelen perhez, amennyiben folyamatok és folyók megfigyelésére vonatkoznak, és azt az aggodalmat tükrözik, hogy a természet folyamatába beavatkozó emberi tetteket mindig csak a környezet védelmének megfelelő figyelembevételével szabad végrehajtani. Általában véve a környezeti tapasztalatok vonatkozásában sok mindent lehetne átvenni az ősi civilizációktól és a hagyományos jogrendektől, Ázsiában, a Közel-Keleten, Afrikában, Európában, Amerikában, a Csendes-óceáni térségben, valamint Ausztráliában, valójában tehát az egész világon. Ez igen gazdag forrás, amit a modern környezetvédelmi jog eddig nagyrészt kihasználatlanul hagyott.”

¹ WEERAMANTRY alelnök különvéleménye a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-ei ítéletéhez, megtalálható: <http://www.bosnagymaros.hu/dokumentumok/kulonvelemenyek/35>

BOSSSELMANN² a fenntarthatóságot ugyancsak visszavezeti régebbi időkre – ha nem is annyira régi időkre, mint WEEREMANTRY a bösi ítélet különvéleményében, hiszen nála már a fogalom megjelenése és nem a fenntarthatóság gyakorlatának alkalmazása a kulcskérdés –, így egyebek között az e fogalmat már ismerő források között említi a német mérnököt és erdészeti tudóst, Hans Carl von CARLOWITZ-ot,³ mint a fogalom megalkotóját – 'Nachhaltigkeit'. Az erdész e gondolatmenet szerint halála előtt egy évvel, 1714-ben összefoglalta munkásságát (*Sylvicultura oeconomica...*), összevetve a rövidtávú gondolkodást és a természeti területek vak kihasználását, a fenntarthatóságot jelölve meg a fennmaradást zálogának. Erre alapozta 1754-ben a württembergi kameralista, Wilhelm Gottfried MOSER azt az erdőgazdasági rendszert, amelynek első elve az erdőkkel való fenntartható gazdálkodás.

Természetesen nem kívánok elmélyedni a fenntarthatóság dilemmájában, erre van számos alkalmas munka, mint GYULAI Iván átfogó összegzése,⁴ ami ugyancsak nem tér el alapjaiban a hasonló összefoglalóktól, tehát jól tükrözi a lényegét és ezért könnyen alkalmazható, ha át kívánjuk tekinteni a problémakör lényegét, hiszen önmagában is több elismert szerzőre alapozza megállapításait: „A fenntartható fejlődésről sokan, sokfélét gondolnak. A fenntartható fejlődés jelenleg ismert fogalmát 1987-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága határozta meg. 'A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket'.

A fogalmat megjelenése óta számosan megpróbálták értelmezni, vagy kézzelfoghatóbbá tenni. Herman DALY szerint 'a fenntartható fejlődés a folytonos szociális jóllét elérése, anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednénk.' Ez a meghatározás megfogalmazza a fenntartható fejlődés célját, s egyben a feltételét is meghatározza.”

Ennyi bevezetőnek talán elég is. Mindenesetre a fent hivatkozott 1987-es világbizottsági dokumentumot követte a Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről⁵, amelynek elvei között számunkra – címbéli témánk okán – nyilván a 3. Elv lesz a legfontosabb: „A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.”

Nem csoda tehát, ha végre arról is szeretnénk közelebbi képet kapni, mindezt mi-ként értelmezhetjük a jog számára. Talán a legjobb e téren, ha a fenntartható fejlődés

² Klaus BOSSSELMANN: *The Principle of Sustainability (Transforming Law and Governance)*. Ashgate, 2008. 17–19.

³ Ezt a megállapítást sokan osztják: „A 'fenntarthatóság' fogalma vagy németül a 'Nachhaltigkeit' Hans Carl von CARLOWITZ (1645–1714) munkájára vezethető vissza, aki a szász udvarban foglalkozott eredetileg bányászattal. Az Udvar erőfeszítései ellenére a kitermelhető fa mennyiségének hiánya nagy károkat okozott a szász ezüsbányászat és fémfeldolgozás számára. *Sylvicultura Oeconomica oder Anweisung zur wilden Baum-Zucht* (1713) c. munkájában CARLOWITZ az erdők 'fenntartható használata' elveit fogalmazta meg. Az az elve, hogy csak annyi fát lehet kivágni, mint amennyi újra nő a tervezett erdősítési projektekben, a modern erdészet alapfogolata. <http://www.environmentandsociety.org/tools/keywords/#/id/1819>

⁴ GYULAI Iván: *Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről*. Kiadja a Magyar Természetvédők Szövetsége, 2008. 9–10. <http://www.mtvsh.hu/kiadvanyok&from=20>

⁵ Riói Nyilatkozat. Elfogadta Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciája, Rio de Janeiro, 1992. június 3–14. http://www.nfft.hu/dynamic/Rio_Decl_m.pdf

valóban enciklopedikus – és egyben jogászai szempontú! – összegzését emelem ki, mint olyat, amellyel azonosulni lehet:⁶ „Manapság a fenntartható fejlődés koncepcióját a következők jellemzik

- (1) a gazdasági és társadalmi fejlődési, illetve környezetvédelmi politikai célok közötti szoros kapcsolat;
- (2) annak felismerése, hogy a környezetvédelem bármely fejlesztési intézkedés integráns része és viszont; és
- (3) a politikai célok hosszútávú meghatározása, vagyis az államok kötelezettsége a következő generációkért.”

A fenntarthatóságról és annak jogáról szinte folyamatosan közrebocsátott vélemények, dokumentumok igazolják, hogy lehet tehát a fenntarthatóságot széles körben elemezni és lehet annak hatókörét minimalista módon beállítani. Kezdjük egy ilyen – számomra könnyebben emészthető – minimalista véleménnyel: „Az alapvető dokumentumok szintézise azt mutatja, hogy a fenntartható fejlődés fogalmát két elv kombinációjára lehet szorítani, amelyek axiómáknak tűnnek a fogalommal kapcsolatban: nemzedékek közötti és nemzedéken belüli méltányosság [...] A fejlődés akkor lesz fenntartható, ha mint a nemzedékek közötti (környezetvédelem) és a nemzedékeken belüli (tisztességes gazdasági és társadalmi fejlődés) méltányosság biztosított, és ezt az integrációt keresztül lehet elérni.”

Míndezt egy 'képlettel' is illusztrálja ugyanezen szerző:

$$\text{„Fenntartható fejlődés} = \\ (\text{nemzedékek közötti méltányosság} + \text{nemzedéken belüli méltányosság}) \times \text{integráció”}$$

Ha a fenntartható fejlődés lehető legszélesebb értelmezését keresem, akkor az ENSZ 'SDG', tehát Fenntartható Fejlesztési Célok⁸ már ikonikussá váló csomagját hozhatjuk fel példának,⁹ amelynek 17 célkitűzése – a dokumentum saját szavaival (55. pont) – 'nagyra törő', de mivel a globális szintre vonatkoznak, ezért „Az egyes kormányok a globális szinten elérendő célkitűzéseket szem előtt tartva, de a nemzeti sajátosságokat is figyelembe véve határozzák meg saját nemzeti szintű feladataikat.” (Uo.) Az SDG sorozatban a szegénység leküzdése és az éghajlatváltozás, a fenntartható városok és a jog fejlesztése egyaránt helyet kap. A 17 célon belül 169 alcél vagy más néven feladat kapott helyet.

⁶ Ulrich BEYERLIN: Sustainable Development. In: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Heidelberg, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law – Oxford University Press 2012. www.mpepil.com

⁷ Virginie BARRAL: Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm. *The European Journal of International Law*, Vol. 23., no. 2., 2012. 380.

⁸ Az Egyesült Nemzetek közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott határozat [Főbizottságra hivatkozás nélkül (A/70/L.1)] 70/1. Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig megvalósítandó programja.

⁹ Ennek teljes szövege olvasható a következő kötetben: *Világunk átalakítása. A fenntartható fejlődés 2030-ig megvalósítandó programja. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott, 70/1. sz. határozat* (angol–magyar, kétnyelvű kiadás; szerk. ZLINSZKY János – BALOGH Dorka). Budapest, Pázmány Press, 2016.

A célrendszerrel elmondható, hogy „A nemzetközi program legfontosabb érdeme, hogy hosszú évtizedek után végre kifejezi az eladdig párhuzamosan futó, több vonatkozásban egymásnak ellentmondó fejlesztési és fenntartható fejlődési tevékenység összehangolására, harmonizálásra irányuló szándékot”.¹⁰ De ugyanitt olvashatjuk a fenntarthatóságot is, pl. az okok, hajtóerők feltárásának elmaradását, az egymásnak ellentmondani látszó célok problematikáját, az összefüggések fontosságának nem kellő kezelését stb.

A legtöbbet kritizálható SDG cél a 8. („Ösztönözzük a tartós, befogadó, fenntartható gazdasági gyarapodást, a teljes és eredményes foglalkoztatást és a tisztességes munkát mindenki számára.”), amelyet úgy is értelmezhetünk, hogy a növekedés-orientált szempontok modelljének megőrzése, amelyik aligha fér össze a rendszerben való gondolkodással és az ökológiai szemlélettel.¹¹

A ma is hatályban lévő, hazai 2012-es stratégia gondolatait¹² – mint számos szerző háttér munkájának összesítését – is érdemes alaposabban megismerni, különösen azért, mert már itt is egyértelmű a kapcsolat a jövő nemzedékekkel: „Fenntarthatóságon az előbbieken alapszik azt értjük, hogy az egyéni jó élet és a közjó biztosításának feltételeit az adott időpillanatban saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat. A még meg sem születettek, vagyis a szavazati joggal még nem rendelkezők érdekeit úgy lehet megvédeni, hogy a most élők értékrendi, alkotmányos vagy más intézményi korlátokat állítanak önmaguk mozgásszabadságuk elé. Tisztázzák azokat a határokat, amelyeken túl bizonyos lépéseket nem tesznek, nem tehetnek meg, és hogy a kísértésnek ellen tudjanak állni, előre akadályokat gördítenek maguk elé.”

Mindezek mellett mindenképpen vizsgálnunk kell a fenntartható fejlődés jogi tartalmának részleteit is, ami már jó két évtizede foglalkoztatja a szakértőket. Nem sokkal Rió után az ENSZ Fenntartható Fejlődés Bizottság égisze alatt készült az a szakértői jelentés¹³ is, amely a téma nemzetközi jogi elveit volt hivatva összesíteni már 1995-ben. A Szakértői Jelentés hosszan fejtegeti a különböző jogi alapelveket, és rendkívül széleskörűen bontakoztatja ki – talán kissé túl széleskörűen. Első vizsgálódási terület a környezet és fejlődés – hűen az alapul szolgáló felhatalmazáshoz, amely a Környezet és Fejlődés Bizottságától származik. Ezen belül, közvetlen tárgyunkra koncentrálva, megjelennek a következők:

- méltányosság (equity) (38–50. pontok) különösen kétféle kérdést ölel fel: a 41. pont szerint a generációk közötti és a generációkon belüli méltányos bánásmódot, a források méltányos elosztását. A Szakértői Jelentés e vonatkozásban

¹⁰ FARAGÓ Tibor: Világunk 2030-ban. *Külvilági Szemle*, 15. évf., 2016/2. 20–21.

¹¹ Klaus BOSSERMANN: *The Principle of Sustainability*. Routledge, 2017. 41.

¹² A fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012–2024. Elfogadta és az Országgyűlés elé terjesztését javasolta a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács 2012. május 16-i ülésén, 9.

¹³ EXPERT GROUP: Report of the Expert Group Meeting on Identification of Principles of International Law for Sustainable Development, Geneva, Switzerland, 26–28 September 1995. Prepared by the Division for Sustainable Development for the Commission on Sustainable Development Fourth Session 18 April – 3 May 1996. New York, 1995. (<http://www.un.org/documents/ecosoc/cn17/1996/background/ecn171996-bp3.htm>)

józan megközelítéssel él (44. pont): „Feljogosítja ez valamennyi generációt arra, hogy olyan változatosságot kapjon, amely összehasonlítható azzal, amit a megelőző generáció élvezett.” Tehát nem abszolút értelemben kell ugyanolyan helyzetet teremteni, mód van az érdekek és igények eltérő összetételű kezelésére is, mint ami a jelen generációk számára adott.

- együttműködési kötelezettség a globális partnerség szellemében (75–102. pontok), mint a nemzetközi együttműködés általános követelményeinek leképezése. Ide sorolhatóak az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések (common concern of humankind) területét, amelybe elsősorban a környezeti válságjelenségek, globális káros környezeti hatások sorolhatók. „Az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések koncepciója globális környezeti problémákra utal, mint a klímaváltozás, a biodiverzitás megőrzése, amelyeket csak az államok együttműködésével lehet megoldani.”¹⁴
- az emberiség közös öröksége (103–104. pont), amelyet az erőforrásokra, az anyagi értéket képviselő javakra korlátoz a Jelentés: „A közös örökség koncepciója egyes erőforrások státuszát írja körül, amelyek az államok joghatóságán kívül esnek, mint a tengerfenék élőlényei.”¹⁵ Ennek rendezésében az államok között a kérdéses erőforrásokhoz való hozzáférésben érzékelhető jelentős különbségek játszanak kiemelkedő szerepet.

Időrendben haladva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a bósi ítéletet, hiszen a Nemzetközi Bíróság sokat citált ítéletének¹⁶ vonatkozó része szerint:

„140. [...] Az emberiség a történelem során, gazdasági és egyéb okok miatt, folyamatosan beavatkozott a természet rendjébe. A múltban ez gyakran a természetre gyakorolt hatások figyelmen kívül hagyásával történt. Az új tudományos ismereteknek köszönhetően, és mivel az emberiség egyre jobban tudatára ébred az őt, a jelenlegi és a jövőbeni generációkat fenyegető veszélyeknek, melyeket ezeknek a beavatkozásoknak a meggondolatlan és mértéktelen gyakorlása idéz elő, az elmúlt két évtizedben számos új norma és szabvány fejlődött ki. [...] Ez szükségessé teszi, hogy a gazdasági fejlődés és a természetvédelem közötti egyensúly megfelelően kifejezésre jusson a fenntartható fejlődés koncepciójában.”

A Nemzetközi Jogi Társaság sem feledkezett meg a fenntarthatóság értelmezéséről, 2002-ben elfogadta az Új-Delhi Nyilatkozatot, ami 2012-ben teljes megerősítést nyert ugyanazon fórum által.¹⁷ A Nyilatkozat számunkra kiemelten fontos elvei a következők:

¹⁴ Jutta BRUNÉE: Common area, common heritage and common concern. In: Daniel BODANSKY – Jutta BRUNÉE – Ellen HEY (ed.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford UP, 2007. 552–553.

¹⁵ BRUNÉE (2007) i. m. 552.

¹⁶ Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-ei ítélete – GabčíkovoNagymaros Project (Hungary v Slovakia) (Judgment) [1997] ICJ Rep. 7, 17–18 [Judgment].

¹⁷ Resolution No. 7/2012, Committee on International Law on Sustainable Development, The 75th Conference of the International Law Association held in Sofia, Bulgaria, 26 to 30 August 2012.

1. Az államok kötelezettsége a természeti erőforrások fenntartható használatára vonatkozóan, amely magában foglalja az erőforrások feletti jogokat, illetve ugyancsak a nemzeti joghatóságon kívüli károkozás tilalmát.
2. A méltányosság elve – ebben a generációk közötti és jövő generációra vonatkozó méltányosság elve egyaránt benne foglaltatik.

Nem lenne ugyanakkor teljes a kép, ha nem tennénk legalább rövid említést arról, hogy sok más rangos szervezet mellett az IUCN¹⁸ is foglalkozott a fenntarthatóság jogának kifejtésével.

Összességében tehát kibontakoznak azonosságok vagy legalábbis hasonlóságok, amelyeket így is összegezhünk:¹⁹ „A fenntartható fejlődés négy elemét azonosítja az irodalom: környezeti integráció, generációk közötti méltányosság, generáción belül méltányosság és fenntartható használat.” Az első három tehát valójában azonos az előző ’képlettel’, a negyedik ugyanakkor tautológiának tűnik, tehát akár felejtethető is lehet, így konklúziónk e téren, hogy a generációs méltányosság, ennek megfelelően ezen belül a jövő nemzedékek védelme kiemelt szerepet kap a fenntartható fejlődés körében.

Ha bárkinek mégis kétségei lennének a fogalmat illetően, az uniós jog területéről is hozhatunk példát ennek illusztrálására, mégpedig az EU egy rendeletét²⁰, amely úgy véli, hogy ezt a fogalmat meg kell határozni:

„2. cikk E rendelet alkalmazásában:

’fenntartható fejlődés’: az adott népesség életszínvonalának és jólétének javítása az ökoszisztéma kapacitásának határain belül, megőrizve a természeti erőforrásokat és a biológiai sokféleséget a ma és a jövő generációi számára.”

2. Elméleti és etikai megfontolások a jövő nemzedékekről

Sokan és sok szempontból vizsgálják a jövő nemzedékek jogainak lehetőségét, akár a fenntartható fejlődés alaptételétől is függetlenül, akár ennek mentén, hiszen nem csak ez a szempont veheti fel e jogok indokoltságát vagy éppen kérdőjelezheti meg ennek szükségességét. Kiindulási pontunk lehet, hogy a jelen cikk megírásakor több mint 70 éves az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata²¹, amelynek preambuluma hivatkoznak sokan, akik a jövő nemzedékek érdekeinek védelméről értekeznek. A preambulom első mondata értelmében: „Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon...” Az emberiség alatt a jövő nemzedékeket is értik számosan, hiszen azok is az emberiség egészének

¹⁸ International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources, annak is Environmental Law Programme-ja.

¹⁹ Gracia Marin DURÁN – Elisa MORGERA: *Environmental Integration in the EU's External Relations*. Hart Publishing, 2012. 41

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2493/2000/EK rendelete (2000. november 7.) a környezeti dimenzióknak a fejlődő országok fejlesztési folyamatába való beillesztését előmozdító intézkedésekről, Hivatalos Lap L 288, 15/11/2000 o. 0001–0005.

²¹ Lásd <http://www.menszt.hu/hu/egyeb/az-emberi-jogok-egyetemes-nyilatkozata>

tagjai, még ha nem is születtek meg. Nekik is jár mindaz, ami a jelen generációknak, egyenlő jogokat feltételezve.

Ebben a pontban tehát azt veszem sorra, mivel is érvelnek a filozófusok, jogászok, etikával foglalkozók, és be kell vallanom, jobbára azokat az érveket veszem előbbre, amelyek a jövő nemzedékek érdekei mellett szólnak, bár nem hallgathatjuk el azokat sem, amelyek ezt ellenzik. Már most szólni kell arról, hogy az etikai gondolkodás, etikai megközelítés mentén érvelők számára a jövő nemzedékek védelmének elismerése kevésbé idegen, mint a tisztán jogi szempontokat sorolók esetében, ahol több a kétség, bár egyre jobban sokasodik e téren is azok száma, akik a támogatók és nem a kétkedők táborába tartoznak.

Edith Brown WEISS a jövő nemzedékek jogaival kapcsolatos jelen nézetek egyik legismertebb, legtöbbet idézett szerzője,²² aki több folyóiratban is közzétette gondolatait. Ezek egyikéből²³ idézem fel a legfontosabbakat. WEISS a nemzedékek közötti és a nemzedéken belüli méltányosság kérdését egyaránt a fenntartható fejlődés alapkérdései között említi, kiváltképpen etikai és filozófiai szempontból: „Ez az etikai és filozófiai elkötelezettség úgy viselkedik, mint a mi azon természetes hajlandóságunk korlátja, amely szerint szeretnénk átmenetileg uralni a föld erőforrásait, használni azokat kizárólag a mi saját érdekünkben, anélkül, hogy alapos figyelemmel lennénk arra, mit hagyunk gyermekeinknek és utódaiknak. Ez noha énközpontú filozófia, mégis manapság része annak a rendszernek, amely az erőforrások használatával kapcsolatos mindennapos gazdasági döntéseinket befolyásolja”²⁴

WEISS értelmezésében azonban nem csak befektetési lehetőséget kell látni ezen erőforrásokban, hanem a felelős őrzést is. „A fogalom jogokat és kötelezettségeket jelent. Ezek között a legfontosabb, hogy a jövő nemzedékeknek vannak jogaik.”²⁵ „A jövő nemzedékekkel kapcsolatos méltányosság azt állítja, hogy mi, mint az emberi faj a természeti környezet birtokosai vagyunk más fajokkal, más emberekkel, a múlt, jelen és jövő nemzedékeivel egyetemben.”²⁶

WEISS három alapvető elvet különböztet meg a generációs méltányosság körében²⁷ nevezetesen

- az első a lehetőségek megőrzése – „A jövő nemzedékeknek joguk van olyan diverzitáshoz, ami összehasonlítható azzal, amit a jelen generáció élvez.” Ez tehát nem teljes azonosság, hanem a lehetőségek azonossága;
- a második a megőrzés, a körülmények minőségének megőrzése, ami tehát ugyancsak a jelenhez viszonyítottan értelmezhető;

²² Edith Brown WEISS: *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity*. New York, Transnational Publishers, Inc., 1989.

²³ Edith Brown WEISS: *In Fairness To Future Generations and Sustainable Development*. *American University International Law Review*, Vol. 8., Issue 1., Article 2., 1992.

²⁴ WEISS (1992) i. m. 19.

²⁵ WEISS (1992) i. m. 19–20.

²⁶ WEISS (1992) i. m. 20.

²⁷ WEISS (1992) i. m. 22–23. Illetve mindezeket röviden magyarul is olvashatjuk: 'A nemzedékek közötti igazságosság koncepciója mára elfogadottá vált' – interjú Edith Brown WEISS-szel. *Fundamentum*, 2008/1. 31–36.

- a harmadik elv az egyenlő hozzáférés, pl. az egészséges ivóvízhez való hozzáférésre gondolva.

Majd mindezen elvek négy általános kritériumát, meghatározó minőségét is felsorolja a szerző:²⁸

- az elvek a generációk közötti egyenlőséget erősítsék, amelynek alapján a jelen generáció ne használja ki az erőforrásokat a jövő kizárásával, illetve ne várjunk ugyanakkor el indokolatlan erőfeszítéseket a meg nem határozható jövő igényeknek való megfelelés érdekében;
- nem lehet előre jelezni a jövő nemzedékek értékeit, de kellő rugalmasság szükséges ahhoz, hogy azokhoz megadjuk az alapokat;
- az előre látható helyzetek tekintetében legyenek tiszta elvárások;
- a különböző kulturális tradíciókra, a különböző gazdasági és politikai rendszerekre is tekintettel kell lenni.

Ugyancsak WEISS javasolja, hogy megfelelő intézményi garanciát jelentő szervezet kerüljön kialakításra: „a jövő nemzedékek, mint csoport öre vagy képviselője”²⁹, illetve valamilyen képviselőt a döntéshozatal minden szintjén meg kellene teremteni ebben a tekintetben, külön kitérve a gazdaságra is. Az intézményi fejlesztés körében megemlíti az információk, adatok megőrzését, illetve a tudományos kutatást is.

Más írásaiban³⁰ WEISS nem feledkezik meg a generációs méltányosság jelen nemzedéket érintő vonatkozásairól sem, kiemelve különösen a szegénység leküzdésének kihívását. „Mint a planetáris örökség hasznélvezői, a jelen generációk minden tagjának egyenlő hozzáférést kell biztosítani ezen örökség használatára.”

WEISS-szel egyidőben sokan keresik a jövő nemzedékek jogaira érvényes megoldást. Ezek között akkor is, most is több szerző felveti az ellenérveket, vannak, akik a fejlődő koncepció tagadása, mások annak erősítése okán. PARTRIDGE tehát közel harminc évvel ezelőtt az utóbbiak sorait erősítette.³¹ Az ellenzők az érdekek és a jogi igények hiányait vetik fel elsődlegesen, amire lehet számos érdemi választ adni, mint teszi azt a szerző is: „[...] van olyan kötelezettségünk, hogy ne okozzunk elkerülhető fájdalmat, olyat, ami bármikor, bármilyen emberi lénynek okozunk, aki végső soron egy olyan folyamatos egységnek része, amit 'emberiségnek' nevezünk. Az idő nem csökkenti ennek a kötelezettségnek elsődlegességét, noha ez együtt értelmezendő a csökkenő bizonyossággal vagy teljesítménnyel, ami e kötelezettségek teljesítésének lehetőségét illeti.” PARTRIDGE 'erkölcsi jogokról' beszél elsősorban, ahol a kötelezettségek és engedelmesség arra irányul, hogy mások jogainak lehetőségét tartsuk tiszteletben, ne rövidítsük meg.

²⁸ WEISS (1992) i. m. 23.

²⁹ WEISS (1992) i. m. 24.

³⁰ Például Edith Brown WEISS: Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment. *American Journal of International Law*, vol. 84., 1990. 198., 207.

³¹ Ernest PARTRIDGE: *On the Rights of Future Generations*, in *From Upstream/Downstream: Issues in Environmental Ethics*. (ed. D. SCHERER, Temple University Press, 1990) <http://gadfly.igc.org/papers/orfg.htm> 14.

A jövő nemzedékek érdekeinek védelme azért a legtöbb gondolkodó számára mégiscsak belső elvárás, erkölcsi kötelesség. Az 'erényetika'³² értelmezése szerint ez alapvető feltétel. „[...] a jövő nemzedékekkel szembeni erkölcsi viszonyulásunkat legjobban nem a jogok és kötelezettségek fogalmain keresztül vizsgálhatjuk, hanem az 'erényetika' viszonylatában. A jövővel való törődésünket úgy tekinthetjük, mint a jóakarát elvének kifejeződését, minden élet méltóságának és értékének elismerését [...] A jelen erkölcs előtérbe állítása oda vezet, hogy el kell fogadjuk, hogy magatartásunk erkölcsösségét fel kell mérnünk, abban az értelemben, ami a jól-létre vonatkozó jelen elképzelésünket és azon életminőséget illeti, amelyet megvalósulni szeretnénk látni a jövőben.”³³

GABA, a kérdéssel foglalkozó számos más szerzőhöz hasonlóan elemzi a jövő nemzedékekkel kapcsolatos különféle elméletek szempontjait. Ezek között olyan megközelítéseket sorolhatunk fel, mint a gyermek-szülő kapcsolat, a jövő értékeit gondnokként (guardian) szemlélő nézetek, amelyek azonban nem adják vissza ez erkölcsi viszonyok teljességét. A szerző a jelenből indul ki és a jelen erkölcsiségét teszi meg központi kérdésként. „A képlet nem az, hogy a jövő szól hozzánk, mik is az igényei, nem is az, hogy mi magunk próbáljuk azonosítani és kielégíteni ezeket az igényeket. Sokkal inkább, az a metafora érvényesül, hogy a jó ember azért küzd, hogy kifejezze azon szempontjait, amelyek a mások iránti jószándékra vonatkoznak. Érdekes módon – és nem jogi szempontként – ennek középpontjában a szeretet képe jelenik meg. Végző soron tehát, a jelen és jövő nemzedékek viszonyát nem az határozza meg, mit vár el tőlünk a jövő saját igényeire alapozva, hanem az, mit mondunk a jövőnek a mi saját vágyainkról, törekvéseinkről.”³⁴

Nem egy szerző a nemzetközi jogban is ismert tendenciákat veszi elő alapozó érvként, mint amilyen a közös örökség kérdése, „ahol a központi kérdés nem a vagyon elosztása, hanem a közös erőforrásokhoz való hozzáférés. A hozzáférés mellett a gondnokság is felszínre kerül, hiszen „a közös örökség védelme az emberiség egészének tulajdonát jelenti.”³⁵

A szkeptikusok közé tartozik a filozófus Jan NARVESON, vonatkozó cikkének beszédes a címe is: 'Kötelezettségek és jogok a jövő nemzedékek irányában: egy képtelen elmélet'³⁶. Cikkének összegző szavai szerint: „Az egész azzal az érveléssel kezdődött, hogy lennének (jelentős) kötelezettségeink a jövő nemzedékekkel szemben. Ez aztán

³² Virtue Ethics – Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Fri Jul 18, 2003; substantive revision Thu Dec 8, 2016. <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/>. Lásd részletesebben pl. BÉRES Tamás: Az erényetika útkeresése és aktualitása. In: FAZAKAS Sándor – FERENCZ Árpád (szerk.): „Krisztusért járva követségben...”: Teológia igehirdetés – egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára. [Acta Theologica Debrecinensis] Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2012. https://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/munkatarsak/bt/erenyetika_beres.pdf

³³ Jeffrey M. GABA: Environmental Ethics and Our Moral Relationship to Future Generations: Future Rights and Present Virtue. *Columbia Journal of Environmental Law*, Vol 24., 1999. 252.

³⁴ GABA (1999) i. m. 288.

³⁵ Maja GÖPEL: Guarding our Future: How to Protect Future Generations. *Solutions*, Vol. 1., Issue 6., November 2010. 62–70.

³⁶ Jan NARVESON: *Duties to, and Rights of, Future Generations: An Impossibility Theorem*. <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2011/Narveson.pdf>

átlényegült azzá az érveléssé, amely szerint, ha lennének ilyen kötelezettségek, akkor feltételezzük azt is, hogy éppen most szükséges valamit tennünk ezzel kapcsolatban – különösen olyasmiket, amelyeket a kormányok csinálni szoktak, nevezetesen hatalmas költségeket telepítenek az ártatlan polgárokra, annak érdekében, hogy 'programokat' finanszírozzanak, amelyen munkálkodni lehet. Ezek a most megtett dolgok teljes mértékben hatástalanok lesznek, különösen, ami az elérni kívánt jó célokat illeti, de a költségek drámai módon nyilvánvalóak lesznek azok számára, akik ezeket viselik (tehát mindannyiunkra nézve). Az általános kiindulás tehát, hogy ellen kell állnunk annak, hogy 'csináljunk' már valamit. Kutatásra költeni a pénzt jó gondolat, de a maradékot inkább az Uffizi vagy Nepál meglátogatására kellene fordítani.

Ne érezze magát bűnösnek emiatt – éppen a jót választja!”

Amikor azt próbáljuk kideríteni, miért is tartózkodnak sokak a jövő nemzedékek jogainak elfogadásától, akkor beszélhetünk 'jelenidejűségről' vagy prezentizmusról.³⁷ THOMPSON szerint legalább négy oka van annak, amiért a mai demokráciák elhanyagolják a jövő polgáraitól való gondolkodást:³⁸

- természetes emberi gondolkodás, ha az azonnalit részesítjük előnyben a távolinál,
- a döntéshozók az őket támogatóknak felelősek, tehát a jelenlegi polgárokra fordítanak figyelmet,
- a demokrácia a jelen idők kormányzása, korlátozott ideig tartó jogokat jelent („Jogszabályokat és politikákat próbálnak elfogadni, amelyek hivatali idejük alatt vezetnek eredményre.”),
- végezetül pedig a jelen demokráciák szívesebben támogatják az idősebb korosztályt, pl. azért, mert azok egyre többen vannak.

A szerző a fentiekből azt a következtetést vonja le, hogy „A jövő nemzedékek jogainak és értékeinek védelmében több kell, mint az igazságosság és hasznosság elveinek időbeli kiterjesztése. A demokráciák képviseleti rendszerének átgondolt koncepciójára van szükség, amely megadja a demokráciának a lehetőséget arra, hogy képviseljék azokat a jövőbeli polgárokat, akik nincsenek jelen. A jövőbeli polgárok demokratikus képviseletének koncepcióját kell megteremteni.”³⁹

GOSSERIES is azok sorát gazdagítja, akik a jövő nemzedékek jogai kapcsán az ilyen jogokért érvelők felé fordulnak, megfontolásra intve őket. Négy alapvető potenciális ellenvéleményt sorol fel és próbált megválaszolni cikkében,⁴⁰ nem ellenérveket, hanem megoldásra váró problémákat azonosítva:

- Az első a 'nem létezés' kérdése, vagyis egyszerűen szólva, minek annak jog, aki még nem létezik? E téren az eljövendő jogokra lehet hivatkozni, mely jogokat észszerű költségekkel lehet védeni.

³⁷ DENNIS F. THOMPSON: Representing future generations: political presentism and democratic trusteeship. *Critical Review of International and Political Philosophy*, Vol. 13., Iss. 1., 2010. 17–37.

³⁸ THOMPSON (2010) i. m. 3–5.

³⁹ THOMPSON (2011) i. m. 14.

⁴⁰ AXEL GOSSERIES: On Future Generations' Future Rights, *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 16., N. 4., 2008. 446–474.

- A második a 'nem azonosíthatóság' kérdése, tehát valójában nincs sérelmet szenvedő. Itt válasz lehet, hogy kötelezettségeinek vannak felénk, ha potenciális érdekütközést látunk.
- A harmadik kérdés a jogi igény problémája, egyszerűen szólva nincs perlési jog. Erre a politikai elszámoltathatósággal érvelhetünk, nincs feltétlen szükség jogi eljárásokra.
- A negyedik az 'önszankcionálás' kérdése, tehát hogy miként is lehetne szankcionálni egy előző magatartást a későbbi következményért. A szerző szerint lehetséges ennek érvényesítése is, ha megfelelő kereteket találunk.

A fenti szerző gondolatait és mellette több más érvet és ellenérvet olvashatjuk hazai szerzőtől is, egy alapos elemzésben, amelynek végkicsengése pozitív.⁴¹ Akik támogatják a jövő nemzedékek jogait, számos érvet sorolnak fel, mint amilyen a várható sérelmek által keletkeztetett jogi védelmi igény, amely a ma már meglévő kockázatok tényére alapoz.⁴² És minden ellenző számára akad megfelelő válasz is, ha a szándék az, hogy a jövő nemzedékek jogvédelmének kereteit találjuk meg. „Ezek közé sorolandó, amit én közvetlen megközelítésnek mondok (az az érv, hogy igenis képesek vagyunk a jövő emberek jövőbeli jogait közvetlenül megsérteni), az elkötelezettség érve (ami szerint a jövő emberek iránti kötelezettségek forrása elkötelezettségünk az emberi jogok iránt vagy olyan elvek iránt, mint a méltóság), a láncolatok érve (ami a nemzedékek közötti szerződésként is értelmezhető).”⁴³

Ha mégis visszatekintünk a fenntartható fejlődéssel való alapvető kapcsolatra, akkor a jog számára több megoldás is kínálkozik. „Elvi okokból nem vagyunk képesek meghatározni, mik a jövő nemzedékek igényei. Legfeljebb több vagy kevésbé tájékozott ötleteink vannak arra nézve, mit is várhat el a jövő nemzedék. Az észszerű választás, éppen ezért, az, ha a planetáris ökoszisztéma integráns egészének átadását tekintjük kötelességnek (ökológiai integritás). A bizonytalanság elővigyázatosságot kíván meg, és nincs jobb elővigyázatossági intézkedés, mint azt feltételezni, hogy a jövő nemzedékek olyan bőséges planetáris ökoszisztémát szeretnének kapni, mint amilyenek mi találtuk.”⁴⁴

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a jövő nemzedékekkel való törődés, különösen a jövő nemzedékek jogainak elismerése „reciprok hatással is jár, mert erősíti a jelen nemzedékek környezeti jogainak erősítése melletti érvelést.” A hivatkozott szerző még azt is kiemeli, hogy mindezen jogok csoportos jogok, melyek kapcsán talán segítségünkre lehet a megfelelő értelmezésben, hogy „a figyelembe vett nemzedékek a saját társadalmunkhoz tartoznak – jövőendő polgártársaink – aminek révén nem olyan távoli az absztrakció, mint más csoportok esetében.”⁴⁵

⁴¹ TATTAY Szilárd: Képtelen „képes beszéd”? A jövő nemzedékek 'jogainak' képviseléről. *Állam- és Jogtudomány*, LVII. évf., 2016/3. 108–122.

⁴² Charlotte UNRUH: Present Rights for Future Generations. *Kriterion – Journal of Philosophy*, Vol. 30., N. 3., 2016. 77–92., 88. <http://www.kriterion-journal-of-philosophy.org>

⁴³ UNRUH i. m. 78.

⁴⁴ BOSSELMANN (2017) i. m. 119.

⁴⁵ Richard P. HISKES: The Right to a Green Future: Human Rights, Environmentalism, and Intergenerational Justice. *Human Rights Quarterly*, Vol. 27., 2005. 382.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának legújabb üzenete⁴⁶ egyértelművé teszi a jövő nemzedékek jogainak összefüggéseit a hagyományos emberi jogokkal – erre sajnos annál is inkább szükség van, mert ahogy környezethez való jog nem kerülhetett be a mai napig sem az emberi jogok hivatalos katalógusainak túlzottan és indokolatlanul védett falai közé, erre a jövő nemzedékek védelme sem igen számíthat. Ez azonban nem akadályozhatja meg azt, hogy alkalmanként szembesítsük magunkat és e súlyos hiányosságért felelősöket mulasztásukkal. A Bizottság szerint:

„62. A környezetállapot romlása, a klímaváltozás és a fenntarthatatlan fejlődés ott vannak azon legnyomasztóbb, legkomolyabb fenyegetések között, amelyek a jelen és jövő nemzedékek azon képességét veszélyeztetik, hogy élvezzék az élethez való jogot. Az élethez való jog tiszteletben tartása és biztosítása érvényesítésének kötelezettsége, különösen az élet méltósággal együtt való megélése, többek között azon lépésektől függ, amit az államok tesznek a környezet megőrzéséért, a károsodás, szennyezés, klímaváltozás ellen, amelyet a köz-és magánszereplők okoznak.”

Nem mellékesen kiemelés érdemel, hogy a Bizottság a környezeti hatásvizsgálat és a megfelelő tájékoztatás mellett a legfontosabb elemek között az elővigyázatosságot is külön nevesíti.

A különböző nézetek áttekintése végén, mielőtt némi összegzésre tennék kísérletet, egy olyan etikai keretrendszert is megemlítek, amelyet sokan kiemelt fontosságúnak és korszerűnek tekintenek, őszintébbnek, mint az ENSZ SDG, amelyik hajlamos túlzott engedményeket tenni az elfogadás érdekében. Ezt az etikai keretet FERENC pápa enciklikája⁴⁷ adja, amelynek csak pár gondolatát ragadom ki a számosból:

„36. [...] nagyon súlyos egyenlőtlenségek néma tanúivá válhatunk, amikor egyesek jelentős haszon elérésére törekszenek, és az emberiség többi részével, jelenlegi és jövőbeli nemzedékeivel fizettetik meg a környezetrombolás magas költségeit.

[...]

67. Nem mi vagyunk Isten. A föld létezett már előttünk, és mi ajándékba kaptuk. [...] Ez egymás iránti felelős viszonyt jelent az ember és a természet között. Minden közösség kiveheti a föld javaiból, amire szüksége van az életben maradáshoz, de kötelessége meg is védeni és biztosítani termékenysége folyamatoságát a jövőbeli nemzedékek számára.

[...]

159. A közjó fogalma magában foglalja a jövő nemzedékeit is. [...] hiszen a föld, melyet kaptunk, azoké is, akik utánunk jönnek.

[...]

⁴⁶ Human Rights Committee, General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life, CCPR/C/GC/36, 30 October 2018.

⁴⁷ FERENC pápa *Laudato Si' kezdetű enciklikája*. Budapest, Szent István Társulat, 2015.

160. [...] már nem elég azt mondani, hogy törődnünk kell a jövő nemzedékekkel. Tudatára kell ébrednünk, hogy saját méltóságunk forog kockán. Mi vagyunk a leginkább érdekelték abban, hogy lakható bolygót hagyjunk a minket követő emberiségre. Ez egy értünk játszódó dráma, mert azt a kérdést szegezi nekünk, hogy mi az értelme életünknek ezen a földön.”

Végezetül egy e téren közismert jogesetre hívom fel a figyelmet, amely kissé köztes állapotot képvisel a jelen és jövő generációk között, lévén gyermekek nevében indított perről van szó, a Fülöp-szigeteken, az ott tapasztalható, felelőtlen és óriási méretű erdőirtások miatt – ez a Minors Oposa ügy.⁴⁸ A jogeset az alkotmányt veszi jogalapként, amelyik elismeri a környezethez való jogot – „kiegyensúlyozott és egészséges” –, illetve az önmegóvás és önfenntartás jogát. Természetesen a generációk közötti méltányosság gondolata is szerepelt a keresetben, mert nem csak a jelen gyermekekre kell gondolni, hanem minden jövő nemzedékre. A Legfelsőbb Bíróság jelentős, világszerte a mai napig nagy figyelmet kiváltó ítélete elfogadta a felperesek érvelésének legnagyobb részét, így világossá tette, hogy a környezethez való jog a jövő nemzedékeket is megilleti, hiszen minden generációnak meg kell őriznie a tiszta környezetet.

Különösen figyelmet érdemel az érvelés, amelyben jogi és etikai elemek keverednek: „Ennek az esetben van egy sajátos és újszerű eleme. A kiskorú kérelmezők azt állítják, hogy ők nem csupán saját generációjukat képviselik, hanem a meg nem született generációkat is. Számunkra nem okoz nehézséget, hogy elfogadjuk azt, hogy lehet ilyen: csoportos keresetet⁴⁹ adnak be magukért, saját generációjuk többi tagjáért és a következő generációkért. A következő nemzedékek nevében való perlés lehetősége a generációk közötti felelősség koncepcióján alapul, a kiegyensúlyozott és egészséges ökológiához kapcsolódva. Ez a jog, amint alább kifejtjük, 'a természet ritmusát és harmóniáját' veszi figyelembe. A természet az egész teremtett világot jelenti.”

A jövő nemzedékek jogainak kimunkálása – a fentieket összegezve – még nem kapott teljes támogatást, bár egyre szaporodik azok köre, akik számára ez evidencia, csupán a módszer és eszközök meghatározása kérdéses. A jövő nemzedékekért való etikai felelősség alapja az emberi méltóság és a közjó mellett a fenntartható fejlődés. Az etikai felelősség a jelen generációk számára körvonalazható kötelezettségekben érhető tetten legjobban. Az sem lehet kérdéses, hogy a jelen és a jövő nem választható el, a jelen nemzedékek önkorlátozása, erkölcsös magatartása önérdék is, önvédelem is. Amikor tehát azon kételkedő megfontolásokra gondolunk, hogy vajon hány generációig vegyük számításba a jövő nemzedékeket, mik is lehetnek az ő igényeik, ki és miként jogosult nevükben fellépni, egyáltalában a jog mennyire képes megtalálni az eszközöket, akkor is legkönnyebben a jelen generációt saját maga érdekében is terhelő – elsősorban erkölcsi, de egyre világosabban jogi – kötelezettségek felől közelíthetünk. Márpedig alaptétel, hogy a jogok kötelezettségek nélkül aligha értelmezhetők, illetve ennek megfelelőjeként, ha kötelezettségeket generálunk, az egyben jogokat is teremt.

⁴⁸ A teljes ítéletet lásd <https://bit.ly/2vyL7OJ>

⁴⁹ Legjobban ennek a közérdekű per (Pp. XLII. fejezet) felelhet meg.

3. Az alkotmányos alapok és értelmezésük

Az Alaptörvény előtt kevéssé tartalmaztak jogszabályok jövő nemzedékekre való hivatkozást. A környezetvédelmi törvény⁵⁰ preambuluma természetesen felemlítette a témakört, a környezeti problémákat a jövő generációk létét is fenyegető kérdésként aposztrofálva, de ezen nem is ment túl. Az akkori alkotmányos szabályozás két hivatkozási pontja – a 18. § és a 70/D § sem tért ki erre semmilyen formában sem, ami természetesen nem jelentette azt, hogy az Alkotmánybíróság valamiképpen ne foglalkozhatott volna a jövő nemzedékekkel is.

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat – a terhesség megszakítása kapcsán – volt az első, amelyben olyan utalást találhatunk, ami tárgyunkra vonatkozatható. A határozat [C] 3. c) pontjában] az élethez való jog értelmezése során tartalmazott lényegi megállapítást, jelentősen túl is terjeszkedve a vizsgált jogkérdéshez szükséges alapokon: „[...] az állam objektív, intézményes életvédelmi kötelessége kiterjed a keletkezőben lévő emberi életre is, csakúgy, mint a jövőndő generációk életfeltételeinek biztosítására.”

A környezet védelmére vonatkozó, immár ikonikus 28/1994. (V. 20.) AB határozat szükségképpen utalt a jövő nemzedékek érdekeire is. Amikor III. 3. pontjában az „önállósult és önmagában vett intézményvédelem” lényegét kereste, és találta meg abban, hogy „E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.”, akkor ki kellett térni tartalmi kérdésekre is, és túllépve az élethez való jog párhuzamán, végülis megadta az alapot a jövő nemzedékek védelmének [III.3. a) alpont]: „A környezethez való jog sajátossága abban áll, hogy alanya valójában az 'emberiség' és a 'természet' lehetne.”

Innen már egyenes az út ahhoz, hogy ne zárkózzunk el a kiterjesztett értelmezéstől. „Ezt a problémát szemléletesen jelzik mindazok a törekvések, amelyek a 'természetnek', vagy képviselőiben az állatoknak, növényeknek stb. 'jogokat' kívánnak adni, vagy 'a meg nem született generációk jogairól' beszélnek. E képes beszéd és az ilyen jogi konstrukciók azonban nem szükségesek ahhoz, hogy a 'természettel' vagy a 'a jelen és jövőndő emberiséggel' szembeni jogi köteleességek megállapíthatók legyenek.” És hogy teljes legyen a képlet, mindehhez emelt szintű elvárások társulnak [III.3. c) alpont]: „A környezethez való jog az emberi élethez való jog érvényesülésének fizikai feltételeit biztosítja. Mindez a környezethez való jog jogalkotással való védelmének különös, más jogokéhoz képest fokozottan szigorú voltát követeli meg.”

Nem kívánom az Alaptörvény előtti határozatokat tovább vizsgálni, két okból: egyrészt ezek jobbra szükségképpen inkorporálásra kerültek az újabb határozatokban, másrészt ennek indokai sem kétségesek, a régebbi és az új jogok alapvető azonossága,⁵¹ amihez – és erre később kitérünk – az Alaptörvény szélesebb és erősebb követelményei további segítséget adnak.

⁵⁰ 1995. évi LIII. tv.

⁵¹ 16/2015. (VI. 5.) AB határozat egyértelműen összegzi a következők szerint: „[90] Az Alkotmánybíróság a 3068/2013. (III. 14.) AB határozatában megállapította, hogy „[a] z Alaptörvény szövege az egészséges környezethez való jog tekintetében megegyezik az Alkotmány szövegével, ezért az egészséges környezethez való jog értelmezése során az Alkotmánybíróság korábbi határozataiban tett megállapítások is irányadónak tekinthetők”

Az Alaptörvény több ponton is hivatkozik a jövő nemzedékek érdekeire, és ezek a rendelkezések jelennek meg az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlatában, kiszélesítve ezzel a környezethez való jog eddigi, szinte hagyományosnak mondható értelmezési útjait. A hivatkozásokat a következők:

A Nemzeti Hitvallás önmaga két bekezdésében is kiemeli a jövő nemzedékekkel való törődés fontosságát. Ezek között az első a szélesebb értelemben vett környezetvédelemmel is összefüggésbe hozható, hiszen abban a természeti és kulturális örökség egyképpen szerepel:

„Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.”

A második hivatkozás már történelmi kontextusba helyezi magát az Alaptörvényt, kifejezve a kontinuitás értékét: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” Figyelemre méltó e tekintetben STUMPF István szinte patetikus különvéleménye, amelyet a 13/2018. (IX. 4.) AB határozathoz fűzött.⁵²

Az Alapvetésen belül számunkra kiemelt helye van a P cikk (1) bekezdésének,⁵³ hiszen az Alkotmánybírósági értelmezések legtöbbször is ehhez kapcsolódik. Ez a bekezdés könnyen összefüggésbe hozható a közös örökség nemzetközi jogban is említett elvével – itt természetesen a nemzet közös öröksége jelenti az igazodási pontot –, a természeti és kulturális örökség már előbb is kiemelt közösségének hangsúlyozásával, illetve az erre irányuló kötelezettségek kiterjesztett rendszerével.⁵⁴

Az Alaptörvény mindezek mellett még egy esetben nevesíti a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét, mégpedig a nemzeti vagyonról rendelkező 38. cikkében,⁵⁵ világos-

⁵² [100] Vízkészletünk az egyik legértékesebb természeti erőforrásunk. Felbecsülhetetlen, elhanyagolhatatlan alkotóeleme közös örökségünknek. Ekként részesíti védelemben Magyarország Alaptörvénye a Nemzeti Hitvallásban és a P cikk (1) bekezdésében. Kincs, amit e honban már az első pillanattól kezdve nagyra értékelték, jelentősnek és fontosnak tartottak. Midőn honfoglaló eleink Pannóniába érkeztek, „a helyet gyönyörűségnek, a földet köröskörül jónak és termékenynek, a folyó vizét jónak, mellékét jó legelőnek” találták. „Árpád pedig övéi között kürtjét a Duna vizéből megtöltvén, az összes magyarság színe előtt arra a kürtre a mindenható Isten kegyelmét kérte, hogy azt a földet az Úr engedje nekik örökre” – számol be róla a Képes Krónika.

⁵³ (1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.

⁵⁴ Ezt a cikket emeli ki, mint egyik fókuszterületet az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 1. § (2) bekezdés b) pontja.

⁵⁵ (1) Az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon. A nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétel. A nemzeti vagyon megőrzésének, védelmének és a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodásnak a követelményeit sarkalatos törvény határozza meg.

sá téve, hogy a nemzeti vagyon nem csak a jelen, hanem a jövő nemzedékek szükségleteinek megalapozására is hivatott.

Az utóbbi években az Alkotmánybíróság is fokozódó érdeklődéssel fordult a jövő nemzedékek védelme felé és alakított ki markánsnak mondható értelmezési rendszert, amely valóban érdemi elvárásokat állít a jogalkotás, illetve nem egy esetben a jogalkalmazás elé is.

A környezethez való jog értelmezése – újraértelmezése, immár az Alaptörvény talaján – jelenti a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat elsődleges üzenetét, ezen belül is a közvetlen szempont a természetvédelem, de a jövő nemzedékek jogainak érintettsége sem maradhat ki az elemzésből: „[92] [...] A P) cikk (1) bekezdése ugyan taxatívummal nem határozza meg a védendő természeti értékek körét (lásd a „különösen” kitételt), ám azt igen, hogy valójában mit jelent a környezetvédelem mint állami és állampolgári kötelezettség: 1. a védelem, 2. fenntartás; 3. jövő nemzedékek számára történő megőrzés. Az állami kötelezettség tehát önálló szabályozást nyert és hangsúlyt kapott az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében. Az Alaptörvény jelentős előrelépése a kötelezett kör kiterjesztése. Amíg az Alkotmány alapján a környezetvédelemben csak az állami kötelezettségek voltak hangsúlyosak, addig az Alaptörvény »mindenki« – így a civil társadalom és minden egyes állampolgár – kötelezettségéről is beszél.” Noha látszólag ez a környezetvédelemre vonatkozó tézis, de valójában aligha választható el a jövő nemzedékek védelmétől általában, amint ezt az újabb határozatok egyértelművé teszik.

Időrendben haladva a 3104/2017. (V. 8.) AB határozat volt az első, amely a jövő nemzedékek kérdésére az eddiginél is nagyobb figyelmet fordított, Ebből emelek ki alapozó gondolatokat:

„[37] [...] A P) cikk (1) bekezdése az egészséges környezethez való alapvető jog intézményvédelmi garanciáinak olyan pillére, amely a természetes és épített környezet, a nemzet közös, természeti és kulturális öröksége értékeinek védelmét, fenntartását és a jövő nemzedékek számára való megőrzését az állam és mindenki általános alkotmányos felelősségeként állapítja meg és Alaptörvényből fakadó köteletségévé teszi.

[38] A nemzet közös örökségének alkotmányos védelmére alapított fenntarthatóság követelménye az alkotmányfejlődés olyan eredményeként jelenik meg az Alaptörvényben, amely új alkotmányos értéknek az alapvető jogokat és egyéb alkotmányos értékeket is új fejlődési perspektívába helyezheti.

[39] A nemzet közös örökségéért való alkotmányos felelősség az Alaptörvényben általános és egyetemleges, az egészséges környezethez való joggal kapcsolatos alkotmánybírói gyakorlat alapján azonban ezen az általános felelősségi körön belül az államot egyfajta primátus, elsőség illeti meg, illetve kötelezi, hiszen e felelősség intézményvédelmi garanciák révén összehangolt érvényesítése, az intézményvédelem megalkotása, korrekciója és érvényesítése közvetlenül és elsődlegesen állami feladat.”

A 28/2017. (X. 25.) AB határozat a következő, ahol az előbb megkezdett úton tovább halad az alaptörvényi értelmezés folyamata, kiterjesztve a P) cikkén túl a 38. cikkre is a jövő generációk védelmét ([24] pont), majd egyre nagyobb értéket tulajdonít ennek, természetesen beemelve a Nemzeti Hitvallást is a hivatkozási alapok közé:

„[25] Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében meghatározott fizikai, biológiai és kulturális alapok megóvásának kötelezettsége az Alaptörvény egész szellemiségét átható strukturális elv, mely kifejezi Magyarország elkötelezettségét a természeti értékeink megóvása iránt, annak érdekében, hogy azokat megőrizve adhassuk tovább a jövő generációk számára. [...] Ennek megfelelően a Nemzeti Hitvallás is rögzíti, hogy »[v]állaljuk, hogy örökségünket, [...] a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.« A Nemzeti Hitvallás értelmében az Alaptörvény »jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között«. Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése értelmében »[a]z Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányával összhangban kell értelmezni.«”

Az AB szerencsés módon tovább ötvözi a jövő nemzedékek védelmét a környezethez való joggal – a [26] pontban –, majd megerősíti: „[27] Ahogy az Alkotmánybíróság megállapította, „az Alaptörvény nem csupán megőrizte az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog védettségi szintjét, hanem az Alkotmányhoz képest e tárgykörben lényegesen bővebb rendelkezéseket is tartalmaz. Az Alaptörvény ezáltal az Alkotmány és az Alkotmánybíróság környezetvédelmi értékrendjét és szemléletét tovább is fejlesztette.”

A [28] pont pedig átvezeti az egészséges környezethez való jogot a jövő nemzedékek számára való megőrzés területére: „Ebből következően immáron közvetlenül az Alaptörvény P) cikkéből vezethető le az alkotmányozó azon akarata, hogy az emberi életet és létfeltételeit, így különösen a termőföldet és hozzá kapcsolódóan a biodiverzitást, olyan módon kell védeni, hogy az a jövő nemzedékek életesélyeit biztosítsa, és a visszalépés tilalmának általánosan elfogadott elvéből következően semmiképpen se rontsa.”

A [30] pont pedig a korábban már megjelenő szélesebb körű kötelezett kört veszi közelebbi vizsgálat alá és folytatja ennek kifejtését: „Miközben a természetes és jogi személyektől a hatályos jogszabályi előírások ismeretén és betartásán túlmenően általános jelleggel és kikényszeríthető módon nem várható el, hogy magatartásukat valamely, a jogalkotó által nem konkretizált, absztrakt célhoz igazítsák, addig az állam oldaláról az is elvárható, hogy egyértelműen meghatározza mindazon jogi kötelezettségeket, melyeket mind az államnak, mind pedig a magánfeleknek be kell tartaniuk, egyebek között annak érdekében, hogy az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében nevesített értékek hatékony védelme érvényesüljön.” E téren az állam elsősorban „jogalkotási kötelezettséggel” teljesít, illetve „arról is gondoskodnia kell, hogy a környezet védelme érdekében elfogadott konkrét magatartások megismerhetőek, egyértelműek és jogilag kikényszeríthetőek legyenek.”

A megkezdett értelmezés továbblépése immár a jövő nemzedékek érdekei védelmének elvi vázlatába torkollik: „[31] 6. Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből ugyanakkor önálló, az állami védelemre vonatkozó tartalmi követelmények is levezethetők. A P) cikk (1) bekezdése mintegy hipotetikus örökséggel ruházta fel a jövő nemzedékeket. A P) cikk (1) bekezdésében szereplő „nemzet közös öröksége” megfogalmazás a Biológiai Sokféleség Egyezmény szerinti „emberiség közös ügye”, illetőleg a madárvédelmi irányelvben szereplő „európai népek öröksége” és az élőhelyvédelmi irányelvben szereplő „természeti örökség” koncepció konkretizálásának tekinthető. Eszerint ugyanis a magyar állampolgárok és a magyar állam azt vállalja, hogy az állam intézményrendszere a jövő nemzedékek számára is biztosítja a P) cikk (1) bekezdésében nem taxatív módon rögzített értékek védelmét. Mindez a nemzetközi jogban létező „emberiség közös ügyéhez” képest konkretizált kötelezettségvállalásnak tekinthető.

[32] E sajátos örökségkoncepció folytán, a visszalépés tilalmából következően a P) cikkben foglalt állami kötelezettségeket kiüresítené, ha az állam védelmi kötelezettségét a jövő nemzedékek örökségének állapotára való tekintet nélkül - akár a természeti erőforrások leromlott állapotban való „átadásával” is - teljesíthetné. Az Alaptörvény P) cikkéből tehát a természeti kincsek állapotára vonatkozó, abszolút jellegű, tartalmi zsinórmérték is következik, amely objektív követelményeket támaszt az állam mindenkori tevékenységével szemben.”

Az elméleti alapozás fenti pontjában utaltam már a jövő nemzedékek védelmét hirdető legismertebb jogtudósra – Edith Brown WEISS –, akinek nézeteit teszi általában magáévá a jövő nemzedékek jogvédelmének kérdéseit támogató jogtudomány, és ezt követi az Alkotmánybíróság is:

„[33] Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése alapján a jelen generációt három fő kötelezettség terheli: a választás lehetőségének megőrzése, a minőség megőrzése és a hozzáférés lehetőségének biztosítása. A választás lehetőségének biztosítása azon a megfontoláson alapul, hogy a jövő nemzedékek életfeltételei akkor biztosíthatóak leginkább, ha az átörökített természeti örökség képes a jövő generációk számára megadni a választás szabadságát problémáik megoldásában ahelyett, hogy a jelenkor döntései kényszerpályára állítanák a későbbi generációkat. A minőség megőrzésének követelménye szerint törekedni kell arra, hogy a természeti környezetet legalább olyan állapotban adjuk át a jövő nemzedékek számára, mint ahogy azt az elmúlt nemzedékektől kaptuk. A természeti erőforrásokhoz való hozzáférés követelménye szerint pedig a jelen nemzedékei mindaddig szabadon hozzáférhetnek a rendelkezésre álló erőforrásokhoz, amíg tiszteletben tartják a jövő generációk méltányos érdekeit.”

A határozat legfontosabb üzenete pedig a távlatos gondolkodásra ösztönzés: „[34] Ezen alapvető elvárásoknak a jogalkotó csak akkor tud eleget tenni, ha döntéseinek meghozatala során távlatosan, kormányzati ciklusokon átívelően mérlegel.”

Az Alkotmánybíróság 13/2018. (IX. 4.) AB határozatában alapvetően folytatta az eddig saját maga által kijelölt utat, aláhúzza ismét a jövő nemzedékek érdekei védelmének kiemelt alaptörvényi kezelését, az ezzel kapcsolatban elvárt hármas magatartási köteléket (a védelem, a fenntartás, és a jövő nemzedékek számára történő megőrzés),

majd kiegészíti ezeket ([15] pont) a magatartások irányultságára utalva a következővel: „A nemzet közös örökségébe tartozó vagyontárgyakkal való felelős gazdálkodás egyik Alaptörvényben nevesített célja, nevezetesen a jövő nemzedékek szükségleteinek meghatározása nem politikai kérdés, azt mindenkor tudományos igénnyel lehet és kell meghatározni, az elővigyázatosság és megelőzés elvének érvényesülésére is figyelemmel.”

Ez a határozat külön is kitér a visszalépés tilalma elvének alkotmányjogi jelentőségére, kiindulva a 28/1994. (V. 20.) AB határozatból, majd a [18] pontban egyebek között a 3114/2016. (VI. 10.) AB határozatot hivatkozta meg: „az egészséges környezethez való jogot az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége körében köteles biztosítani, s az egyszer már elért környezetvédelmi szinttől való visszalépést az államnak szükségesség és arányosság tekintetében más alapvető jog érvényesülésével kell indokolnia” (Indokolás [45]).” Hogy a kapcsolatrendszer teljes legyen, nem marad ki az előzmények, így a kapcsolatok köréből az eddig külön ki nem emelt 27/2017. (X. 25.) AB határozat sem: „[72] Ezzel összefüggésben pedig az Alkotmánybíróság emlékeztet arra is, hogy „az elővigyázatosság környezetjogban általánosan elfogadott elvének értelmében ugyanis az államnak kell biztosítania azt, hogy a környezet állapotának romlása egy adott intézkedés következményeként ne következzen be” {27/2017. (X. 25.) AB határozat, Indokolás [49] (...)}.”

A legfrissebb a 17/2018. (X. 10.) AB határozat a Hungaroring kapcsán. Valójában az eddigiekből szinte mindent elfogad és beemel, kisebb korrekciókat, finomításokat téve: „[91] Az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy az Alaptörvényre visszavezethető non-derogation elve csak azt a visszalépést tiltja, amelyből következhet a természet vagy a környezet orvosolhatatlan károsodása. Az elővigyázatosság és a megelőzés elve miatt az a kérdés, hogy van-e esély a károsodás bekövetkeztére. E tekintetben a természet és a környezet alkotmányjogi védelme funkcionálisan azonos gyökerű: védi az (emberi) élet feltételeit.”

Bizton állíthatom tehát, hogy a magyar Alaptörvény a jövő nemzedékek iránti elkötelezettség tekintetében olyan erőteljes és határozott megfogalmazást ad, amelyre a jogértelmezésben alappal támaszkodhatunk. Az Alkotmánybíróság fentebb kifejtett gyakorlata ennek ékes bizonyosságát adja. Nem csupán beemeli a nemzetközi jogi irodalom azon részének ismert és bevett elveit és értelmezését, amelyik a jövő nemzedékek jogainak védelmét természetesnek tekinti, hanem ezt tovább szélesíti, összekapcsolja a környezetvédelem egyik legfontosabb alapelvével, az elővigyázatosság elvével – és teszi ezt oly módon, mintha az Alaptörvényből ez a megközelítés a maga természetességében következne –, illetve a visszalépés tilalmát is beveszi e körbe. A jövő nemzedékek védelme így nem valamiféle passzív és nagyon általános, szinte megfoghatatlan elvárásként bontakozik ki, hanem aktivitást vár el, mindenkitől, de különösen az államtól. A nagyívű elvek és alkotmányozási téren vitathatatlanul újszerű megközelítés így válik lassan gyakorlati követelménnyé, megalapozva további hasonló igényeket. A részletek kialakítása természetesen még várat magára, de az értelmezés alapjait az Alaptörvény és az Alkotmánybíróság lefektette, ezekre lehet további szinteket felhúzni.

4. Összegzés

A modern emberi jogok immár 70 éves korpusza még mindig nehezen újul meg és fogadja el akár a környezet védelmére irányuló kísérleteket is, miközben persze az adott jog értelmezése – ha az analógiák adta korlátok miatt ez az értelmezés véges – már eljutott az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatába.⁵⁶ A jövő nemzedékek iránti felelősség az alapvetően és szükségképpen ökológiai – lévén más értelmezés az alap gondolat sérelmét okozhatná – középpontú fenntartható fejlődés első számú követelménye, anélkül, hogy ennek pontos részletei egyértelműen azonosíthatók lennének. Ez így együtt természetesen azt jelenti, hogy a jövő nemzedékek jogainak elismerése, hivatalos felavatása az emberi jogok között még kevésbé várható a közeljövőben, mint a környezethez való jogé, lévén még általánosabb tartalmú. Ez azonban nem zárja ki, hogy – nem is feltétlenül csupán a fenntartható fejlődés érvényesítése érdekében – maga a jövő nemzedékek iránti felelősség és annak valamilyen érdemi megnyilvánulása ne lenne egyre sürgetőbb elvárás.

A jövő nemzedékek jogait számos kritika éri, különösen annak parttalansága miatt, hiszen még a feltételek, körülmények, tartalom sem tisztázható egyértelműen, ami nem könnyíti meg e jogok érvényesülésének útját. Ugyanakkor egyre inkább többségbe kerülnek azon nézetek, amelyek az erkölcsi felelősségből kiindulva, az emberiség egységességéből táplálkozva természetesen tekintik, hogy a jelen nemzedékeknek nem vehetik el a természeti erőforrásokhoz, a megfelelő minőségű környezethez való egyenlő hozzáférés lehetőségét a jövő generációktól, pusztán azért, mert erre módjuk van. Elvégre, ha valamire lehetőségem van – és most szándékosan extrém példákat adva: sikkasztani, lopni, kárt okozni, ölni – ez nem jelent egyben jogot is minderre ma sem és nem jelentett jogot a múltban sem. Mások – a jövő generációk – életfeltételeinek korlátozása, megfelelő életminőségre való esélyeinek akár drasztikus csökkentése miért lenne másként értékelendő? Mindez érhetővé teszi, miért is beszélhetünk annak lehetőségéről, hogy immár négy emberi jogi generáció létezik, a negyedik a kötelezettségek hangsúlyozására fókuszál.⁵⁷ A megoldás tehát adott: nem a jövő nemzedékek jogai érvényesítésének részleteit, közöttük a jogok tételes tartalmát kell vizsgálgatni, hanem a jelen generációk kötelezettségeit kimondva, ennek alkalmazási feltételeit megteremteni. Ezek között szerepelhetnek olyan intézmények is, amelyek a jövő nemzedékek képviselőiben figyelmeztetnek kötelezettségeinkre, kevésbé kötelező erővel, mintsem konzultatív módon, a figyelemfelkeltésre koncentrálva, illetve szükség esetén, kivételesen akár beavatkozási felhatalmazással is.

A környezethez való jog és értelmezése Magyarországon 30 évet fog át, hiszen az 1989-es alkotmányban már szerepel és némi jogértelmezéssel már 1990-ben is kísérletezett az Alkotmánybíróság, noha érdemben a nyitásra csak 1994-ben került sor. Az

⁵⁶ Lásd egyebek között erről bővebben az EJEB által kiadott összefoglalást, legutóbb ez év júniusában: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_ENG.pdf

⁵⁷ „12. Manapság tanúi vagyunk annak, amit az alapvető jogok negyedik generációjának nevezhetünk, vagy a jogok és kötelezettségek generációjának, amelyek a jövő társadalmára vonatkoznak. [...] Ez egyszerűen csak a generációk közötti szolidaritás.” Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, 12003. sz. dokumentum, 2009. szeptember 11: <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc09/EDOC12003.htm> (2012. 09. 24.) Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (2009).

Alaptörvény ehhez képest is tovább lépett, több ponton is kitérve a jövő nemzedékek védelmének fontosságára. Sőt már a fent hivatkozott intézményi rendszer, intézményi garanciák egy formája is létrejött még az Alaptörvény előtt, 2008-tól.⁵⁸ Azóta az Alkotmánybíróság szépen formálódó, a nemzetközi trendeket követő gyakorlata igazolja, hogy van létjogosultsága a jövő nemzedékek védelmének és vannak megfogható követelményei is. Ez persze nem jelenti azt, mintha a jelenlegi jogi környezet és a jelenlegi jogi szabályozás e tekintetben teljesen kielégítő lenne, de erre nem is várhatunk. A kezdet biztató, lehet ezen az úton haladni.

⁵⁸ Az Országgyűlés 2007. december 1-jei hatállyal módosította az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvényt: létrehozta a jövő nemzedékek országgyűlési biztosai intézményét.

